
Journal of Religious Culture

Journal für Religionskultur

Ed. by / Hrsg. von

Edmund Weber

Goethe-Universität Frankfurt am Main

in Association with / in Zusammenarbeit mit

Matthias Benad, Mustafa Cimsit, Natalia Diefenbach,

Martin Mittwede, Vladislav Serikov, Ajit S. Sikand,

Ida Bagus Putu Suamba, Roger Töpelmann

in Cooperation with the Institute for Religious Peace Research /

in Kooperation mit dem Institut für Wissenschaftliche Irenik

Assistent Editor/ Redaktionsassistentin Susan Stephanie Tsomakaeva

ISSN 1434-5935 - © E.Weber – E-mail e.weber@em.uni-frankfurt.de;

<http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/solrsearch/index/search/searchtype/series/id/1613>;

No. 288 (2022)

„*İhtilâṭ hayırdır*“¹:

Mehmed Muhyiddîn Üftâde ve Yolu *Celvetiyye*

Dilek Güldütuna

---

¹ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 14b; Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri*, 1995, 56. Arapça *halaṭa* kökünden türemiş olan *ihṭilâṭ* kelimesi burada hayâta ve hadiselerle iştirak, insanların arasına karışmak, onlarla birleşmek anlamında kullanılmıştır.

İslâm Tasavvufunun gelişimi, farklı tarîkatlerin oluşumu dikkate alındığında ana hatları ile 3 devrede incelenebilir:

1. Tasavvufî hayatın temelini ve en kâmil örneğini oluşturan Hz Peygamber'in ve gökyüzündeki yıldızlar olarak nitelediği ashâbının yaşadıkları, Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl olduğu asr-ı saâdet dönemi.
2. Tasavvufun erken gelişme dönemi ki bu dönem Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Râbi'a el-Adeviyye (ö. 185/801 [?]), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi erken dönemin önde gelen sûfî şahsiyetlerinin hayatları, sözleri ve eserleri ile tasavvufî düşüncenin şekillendiği devredir.
3. Allah'a giden yolda farklı meşreplerin ve metodların tarîkatleri şekillendirdiği müesseseleşme devri.²

Sözlükte yol, meslek anlamına gelen tarîkat kelimesi tasavvufta Hakk'a ulaşma maksadıyla tutulan usûller, yollar demektir.³ Tasavvuf geleneğinde tarîkatler, dînin zâhirî yönüyle birlikte bâtınına, mânevî derinlik ve hâllere, ahlâkî kemâle doğru ilerlemede hem ilmî, hem de müessese bağlamında birtakım kavram ve unsurlardan oluşmuşlardır. İslâm dünyâsının ilk tarîkatlerinden biri olan Rifâiyye'nin⁴ kurucusu Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) devrinin şeyhlerinin ifadesiyle „zül ve inkisâr ve huzû' ve huşû' ve iftikâr ve meskenet ve tevâzu' ve ihtikârî“⁵ ile meşhur iken, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273) nisbet edilen Mevleviyye'de hâkim olan ilerletici kuvvet aşk ve cezbedir.⁶ Takvâ, ibâdet, azîmetle amel, Bahaeddîn Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından kurulan Nakşibendiyye'de öne çıkan prensiplerdir.⁷ Bu unsurların herbiri -Allah aşkı, fakr ve tevâzu', takva ve ibâdet- tasavvufun vazgeçilmez prensipleri olarak bütün tarîkatler için geçerli sayılsa da her yolda farklı bir meşrebin ön plana çıktığı, ağırlık kazandığı görülmektedir.

Farklı isimlere, meşreplere, müstakil yöntem ve uygulamalara rağmen aynı rûha ve gâyeye sahip olan bu yollar toplu olarak tarîkât-i Muhammediyye olarak isimlendirilmişlerdir, Hz. Peygamber'i tek ve en mükemmel örnek olarak kabul ederek o merkezde birleşirler. Son dönem Türk tasavvufunun önde gelen şahsiyetlerinden Ken'ân Rifâî (ö. 1950) bu durumu Kâbe'ye

² Benzer bir klasifikasyon için bk. Sells, *Early Islamic Mysticism*, 1996, 17-18.

³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1995, 510.

⁴ Bk. Tahralı, „Rifâiyye“, 2011, 285 vd.

⁵ Ken'ân er-Rifâî, *Seyyid Ahmed Rifâî*, 2008, 23.

⁶ Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışıyla ilgili geniş bilgi için bk. Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr*, 1977, 138-144; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 1995, 643-645; Ziyâ, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, 1911, 25-35; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 1990, 126-148.

⁷ Tosun, „Nakşibendiyye“, 2011, 613.

giden yolların çeşitliliğine benzetmiştir. Dünyânın dört bir tarafından Kâbe'ye giden hacılar, farklı yerlerden yola çıkarak farklı istikâmetlerde yol alsalar da niyet ettikleri ve toplandıkları merkez bir tanedir.⁸

16. yüzyılda Osmanlı topraklarında ortaya çıkan Celvetiyye tarîkati, tasavvufî bir ıstılâh olan celvet kavramına nisbet edilmektedir. Halvet sözlükte çevreyle ilişkiyi keserek yalnız kalmak, bir kimse ile başbaşa kalmak, tenhâya çekilmek⁹ demek olup tasavvufta insanın yaratılmışlardan uzaklaşarak Hak ile yalnız kalması¹⁰ anlamına gelmektedir. Bunun karşılığında celvet kavramı ise, parlatmak, bir şeyin pasını ve kirini temizlemek; yerinden yurdundan ayrılma, gurbete gitme mânâlarına gelen *celâ* kökünden türetilmiş olup, parlaklık, güzellik, hoşluk/sevimlilik, açıkça görülme, gelinin duvağının açılması¹¹ gibi anlamlar taşımaktadır. Celvetiyye'nin önde gelen isimlerinden İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), halvet ve celvet kelimelerinin tasavvufî ıstılah olarak ilk defa İbrâhim Zâhid-i Geylânî (ö. 700/1301) zamanında kullanılmaları sebebiyle, Celvetiyye'nin ilk zuhurunun onunla olduğunu belirtmiştir.¹² Bununla birlikte Celvetiyye'nin bir tarîkat olarak ortaya çıkışı Mehmed Muhyiddîn Üftâde (ö. 988/1580) ve mürîdi Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) ile dir. „Celvetî tarîki“ ifâdesini şeyhi Üftâde'den ilk olarak nakleden Hüdâyî'dir.¹³ Celvetiyye'nin „İbrâhim Zâhid Gılânî devrinde hilâl, Üftâde zamânında kamer, Hüdâyî devrinde de bedr“ hâlinde olduğu yorumu bu üç sûfî şahsiyetin tarîkatin oluşumundaki rollerini ortaya koymaktadır.¹⁴

Üftâde'nin (ö. 1580) şahsiyeti, hayâtı ve ilmiyle adeta özdeşleşmiş bu tarîkatin esasları, pek çok Osmanlı sultanına ve devlet ricâlinden sadrâzam ve şeyhülislâm pek çok kişiye müridlik yapmış olan talebesi Azîz Mahmûd Hüdâyî (1541-1628) tarafından kayda geçirilmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, şeyhi Üftâde'nin yanında Bursa'da 3 sene süren tasavvufî eğitimi esnasında Arapça olarak günlük tarzında tutulan notlarından oluşan ve *Vâkıât-ı Üftâde*¹⁵ adıyla bilinen eser, âdeta tarikatin kuruluş eseri olup, Üftâde'nin hayâtı, tasavvufî görüşleri ve yolunun usul ve esasları hakkında en güvenilir ve kapsamlı bilgi kaynağını teşkil etmektedir. Eser, Üftâde'nin Hak'dan aldığı ilhamlarla yaptığı sohbetleri, Hüdâyî'nin sorularına verdiği cevapları, günlük olaylar ve menkıbeleri, seyr ü sülûk ile ilgili meseleleri ihtivâ etmektedir.

⁸ Ken'ân Rifâî, *Sohbetler*, 2000, 18.

⁹ Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, 1304, III:805; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2005, 2:1161.

¹⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 1300, 69.

¹¹ Zenker, *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch I*, 1979, 362, 364.

¹² Bu konudaki tartışma ve farklı görüşler için bk. Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde*, 1995, 189 vd.

¹³ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, vr. 23^b; Yılmaz, „Celvetiyye“, 2011, 930.

¹⁴ Bursevî, *Silsile*, 1291, 63; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 227^b; Yılmaz, „Celvetiyye“, 2011, 930.

¹⁵ Tasavvuf literatüründe bir kaynak türü olarak *Vâkıât* ismi verilen eserler, sûfilerin mânevî yolculukları sırasında tecrübe ve hâllerini kaydettikleri günlük tarzında yazılmış eserlerdir.

Aziz Mahmud Hüdâyî, intisâb ettiği tarih olan 1 Zilkâde 984/20 Ocak 1577 Cumartesi günü şeyhinin sohbetlerini yazmaya başlamış, hilâfet alıp Bursa'dan ayrılmasından 1 ay önce, 9 Şevval 987/29 Kasım 1579 Cuma günü, ortaya çıkmış olan bu 3 ciltlik Arapça eseri tamamlamıştır.¹⁶ Bilgisi dâhilinde, bâzı bölümleri de bizzat emri ile ve kendi huzûrunda yazılarak oluşan bu eserle sohbetleri ve tarîkatinin esasları kayda geçmiş olan Üftâde, yolunu şu sözlerle mürîdi Azîz Mahmud Hüdâyî'ye emânet etmiştir:

„Ey evlâdım, dünyadan göç etmek uzak değil. Sana bu tarîkati vasiyet ediyorum. Gayretini bu tarikatta ölmeye sarf et ve ondan ebediyyen ayrılma¹⁷.....Muhakkak biz gidiciyiz. Sen başka bir tarîkat ihtiyâr eyleme.“¹⁸

Üftâde, yolunun Peygamber ve ashâbının yolu olduğunu sohbetlerinde sıklıkla tekrar etmektedir.¹⁹ Celvetiyye'nin karakterini ve onu diğer tarîklerden ayıran husûsiyetini bu makalede anlamaya çalışırken *Vâkıât*'ın yanında tasavvuf düşünce tarihinin en tesirli ismi olan İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) eserleri, özellikle *Fusûsu'l-Hikem*'de yaptığı açıklamalar tercih edilmiştir. Üftâde, *vahdet-i vücûd* başta olmak üzere İbn Arabî'nin düşüncelerini benimseyen, keşfinde onunla sık sık görüşüğünü ifâde eden²⁰ bir sûfidir. *Vâkıât*'ta İbn Arabî'nin görüşleri ve menkıbelerinden pek çok nakil bulunmaktadır. İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*'in son fassını Hz. Peygamber'e âit kemâlleri açıklamaya ayırmış, „*Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi, kadın, güzel koku, gözüümün nûru namazdadır*“²¹ hadîs-i şerîfi vasıtasıyla bu konuyu yoğun olarak işlemiştir.²²

Halvet ve Celvet

Halvet, sûfilerin mânevî eğitimde kullandıkları metodlardan birisidir. Bu metodla halktan ayrı bir yerde belirli bir süre -genelde 40 gün- uzlete çekilerek Hakk'a yakınlığın artması amaçlanır. Örneğin İmâm Gazzâlî *el-Munkizü mine'd-đalâl* isimli otobiyografik eserinde yaklaşık 10 sene halvette yaşadığını, içinde bulunduğu mânevî sıkıntılardan bu sâyede halâs olduğunu ifâde eder. Hastaya önerilen perhiz gibi, halvet yoluyla nefsanî istek ve arzuların zayıflaması neticesinde ve bu dönemde yoğun olarak yapılan ibâdet, zikir ve dualarla kalp arınır ve aydınlanır.²³ Celvet

¹⁶ Hüdâyî, *Vâkıât* (2) (B), I/1b, III/245a.

¹⁷ Hüdâyî, *Vâkıât* (2), I/6a; Bahadroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 12.

¹⁸ Hüdâyî, *Vâkıât* (2), III/204a; Bahadroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 12.

¹⁹ Hüdâyî, *Vâkıât* (3), 324b, 330a; Steinherr, *Scheich Üftâde*, 1961, 111.

²⁰ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/6b; Bahadroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 89.

²¹ Müslim, Talâk 31, 34; Nesâî, *İşretü'n-Nisâ* 1.

²² Bk. İbn 'Arabî, *Fusûş el-Hikem*, 1980, 214-226; İbn al-'Arabî, *Bezels*, 1980, S. 269-284; İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 2008, 235-246.

²³ Özköse, „Tarikatların Ortak Unsurları“, 2016, 228; Muslu, „Usûl-I Aşere“, 2016, 326-327.

ise tasavvufî ıstılah olarak halvetle zıt anlamlı olup kulun ilâhî vasıflar ve güzel ahlâk ile donanarak halvetten çıkması, halkın arasına karışması demektir.²⁴ Sûfilere göre halvet ve celvetin ilk zuhûru Resûlullâh'ın şahsındadır. Nübüvvet verilmeden önce Hira mağarasında insanlardan uzaklaşarak halveti seçmiş olan Peygamber, tebliğ ve dâvet vazifesi verildikten sonra celveti ihtiyâr ederek halkın arasına karışmıştır.²⁵

İsmail Hakkı Bursevî Celvetiyye yolunun daha iyi anlaşılması amacıyla eserlerinde bu iki kavramın karşılaştırmasını yapmıştır. Bursevî *Kenz-i Mahfî* eserinde, İbn Arabî'nin sıklıkla kullandığı harf sembolizmine başvurarak Allah'ın isimlerinden *vâcibü'l-vücûd* manasında Farsça *Hüdâ* /حُد/ ile ayrılık ve uzaklık manasında *cüdâ* /جُد/ kelimelerinin yazılışları üzerinde durur²⁶ ve bu kelimelerin ilk harflerindeki noktaları halvetî ve celvetî kelimelerindeki noktalara benzetir.²⁷ Celvet kelimesinde cîm harfinin noktasının aşağıda olması, celvetînin, yükselmek için yaptığı seyri tamamladıktan sonra esfele inişine, yani dünyaya ve halka dönük oluşuna benzemektedir. Bursevî'ye göre Hüdâ halvet makamı, cüdâ ise celvet makamıdır. Cüdâ uzaklık mânâsına gelmekle beraber burada kastedilen uzaklık, bilakis görmeyi sağlayan, insana müşâhede zevkini tattıran bir uzaklıktır. Çünkü uzaklığın fazlası görmeye mâni olacağı gibi, yakınlığın fazlası da görmeyi engeller. Bu hâli Ken'an Rifâî "Hayâtın mânâsı [...] hicranla karışık vuslat; heyecanla karışık sükûnet; gizlilikle karışık âşikârlık"²⁸ sözleriyle ifade ederken Üftâde de şöyle dile getirmektedir: "Hicranda olanda huzur yoktur. Ne acâibdir ki ben visâlle birlikte hicrandayım".²⁹

İbn Arabî, harfler ve noktaları arasındaki ilişkiden bahsederken noktası yukarıda olan harflerin marifetler (bilgiler) feleği döndüğünde meydana geldiğini, noktası harfin altında olan harflerin ise ameller feleğinin dönüşüyle oluştuğunu söyler ki bu sonuncusu hakikatleri, makamları ve münazeleleri göstermektedir.³⁰ İbn Arabî'nin en yakın talebesi Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) yorumuna göre nokta alta inmekle, harf edilgenlik mertebesinde temeyyüz etmiştir.³¹ Etken ile kastedilen, ilâhî isim, sıfat ve hakikatler olup, edilgenlik ise bunların tabiat ya da yaratılmış mertebesinde zuhûrudur.

²⁴ Muslu, "Seyr u Sülûk Terimleri", 2016, 334.

²⁵ Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde*, 1995, 176.

²⁶ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, 1997, 195 vd.

²⁷ İbn Arabî'ye göre nokta tevhidî sembolize etmektedir. Âlemdeki kesretin aslı, merkezi, herşeyi içine alan hakikat noktası, bölünmeyen hakikat cevheri, bk. Küçük, "İbn Arabî'nin Kitâbü'l-Bâ adlı Eseri", 2009, 695.

²⁸ Ken'an Rifâî, *Sohbetler*, 2000, 414.

²⁹ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/86^b; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 82.

³⁰ İbn Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, 1911, I:80; İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 2006-, 1:225.

³¹ Konevî, *Fatiha Suresi Tefsiri*, 2002, 133.

Bursevî'ye göre halvet kelimesinin yukarıda olan noktası tenezzül ederek aşağılara inmiş, halvet iken kelime celvet olmuş, böylece Celvet ve Cüdaî davet ve irşad ehlinin, yani Peygamberlerin ve kâmil velîlerin makamı olmuştur. Bursevî: “Bu makam belâ ve mihnet makamıdır... Müşkildir...”³² der. Halvet yükselmek için yapılan seyrin sonu olup celvetî ise esfele iner ki bu ekmeliyyet makamıdır, yani en kâmil olan Peygamber'in hâlidir.³³ Üftâde bununla ilgili olarak şöyle söyler: “Bir zamanda ben *lâ ilâhe illallâh der idim, tenezzülât*³⁴ nazarımda gâyib olurdu, *Muhammedün Resûlullah* disem ol tenezzülât zâhir olurdu.”³⁵ Bu sözde *Lâ ilâhe illallâh* fenâ hâline ve halvete, *Muhammedün Resûlullâh* bekâ hâline ve celvete işaret etmektedir. Üftâde *Vâkıât*'ta bütün yaratılmışları *tenezzülât* olarak isimlendirmektedir. Bütün mevcûdât hakikatin tenezzülâtıdır.

Vâkıât'ta Üftâde'nin de halveti bir metod olarak kullandığı, müridlerini bazen tasavvufî gelişimleri için Bursa'da Gökdere yakınlarında bir mağarada halvete soktuğu anlaşılmaktadır.³⁶ Fakat o, insanlarla bir arada olmaktan kaçarak تنها muhitlerde Hakk ile yalnız kalmayı hayat prensibi kabul eden halvetîleri eleştirmekte ve bunun eşyanın tabiatına ters olduğuna dikkat çekmektedir.³⁷ Bu şekilde hakikî ilerlemenin de olamayacağı hakkında bir gün şöyle bir misâl verir:

“Halvetiye'den bir kimesne vardı, Hasan Halîfe derlerdi. Der idi: “Her gün bu kadar makâmât katederim” bu onun merâtib-i hayâliyesi [hayalindeki mertebeler] idi. Âlem-i âhirette bir nesne bulamaz.”³⁸

O'na göre halvetin hakikati aslında mâsivâyı terketmek, yani halkı Hakk'tan ayrı ve gayri görmekten vazgeçmek demektir, yoksa halktan kaçmak demek değildir.³⁹ “Niceye dek ihtilâttan kaçarlar, ihtilât [hayata ve hadiselerle iştirak] hayırdır”⁴⁰ sözleri esas hayrın halkın arasında olmak, hayâta ve hâdiselere iştirak etmek olduğu görüşünü yansıtmaktadır. 18 yaşlarında iken mürşidi Hızır Dede'yi kaybeden ve bu yolda bir müddet çok büyük zahmet ve meşakkatte kaldığını *Vâkıât*'ta ifade eden Üftâde⁴¹, sıklıkla yolunun Peygamber'in yolu olduğu üzerinde durmaktadır.⁴²

³² Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, 1997, 198.

³³ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, 1997, 195-199.

³⁴ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 16^a, 16^b.

³⁵ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 24^a.

³⁶ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/15a, 18^b, 56^b.

³⁷ Bahadıroğlu, *Üftâde, Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiye tarikatı*, 1990, 97.

³⁸ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 11^a, 10^b.

³⁹ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 19^b.

⁴⁰ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 14^b.

⁴¹ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/20^a.

⁴² Hüdâyî, *Vâkıât* (3), 324^b, 330^a.

Celvetiyye ve Tevhîd

İbn Arabî, bütün fikirlerinin özü olarak kabul edilen eseri *Fusûsu'l-Hikem*'in son fassında kemâlin Hz. Peygamber ile tamamlanışını, onun “*Bana dünyanızdan 3 şey sevdirdi, kadın, koku, gözümün nuru namazdadır*” hadisi vasıtasıyla açıklar. Burada kadın kelimesinin öne alınışına, “*Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derecesi vardır*” (Bakara 2, 228) ayetinin varlığına rağmen hadiste dişiliğin galip kılınmasına ve bunun sebeplerine dikkat çeken İbn Arabî'ye göre Peygamber bu hadiste dişiyi müzekker üzerine galip kılarak kadına önem vermek istemiştir.⁴³ Peygamber kadınları yalnızca mertebe yönüyle, yani edilgenlik mahalli oldukları için sevmiştir, çünkü Hakk'ın suretleri edilgen olan tabiatta açılmış, ve O da kendi hakikatini, yani isim ve sıfatlarını bu âlemde seyretmiştir. Hak kesinlikle maddeden soyut olarak görülemeyeceğinden Hakk'ın mârifeti bu alemde tamamlanmaktadır, bu sebeple İbn Arabî “Hakk'ın kadınlarda görülmesi, en yetkin ve tam görmedir” der.⁴⁴

Azîz Mahmud Hüdayî, *Vâkıât*'ta Âdem'in semâdan yere indirilişini anlatan bir âyet hakkında hocası Üftâde ile şu konuşmalarını nakleder:

“İbn Kemal Paşa diye meşhur merhum mevlânın (ö. 1534) *Kaza ve Kader Risalesi*'nde Âdem Aleyhisselam'ın şu ayetteki itâbı ile ilgili söylediklerini Hz. Şeyh'in hizmetine sundum:

Rableri onlara “Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır demedim mi?” diye nida etti. (Araf 7, 22) Bu ayetteki itab, taltîf ve te'dîb [edeplendirme] itabıdır. Azarlama ve eziyet itabı değildir. Semâdan yere indirilişi anlatan “Dedik ki hepiniz cennetten inin (Bakara 2, 38) ayeti ise tekmil [kemale erdirmeye], ta'bîd [kulluk ettirmek] ve takrîb [yaklaştırmak] içindir.

-Hz. Şeyh İbn Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu bu yoruma, zâhir ulemasının görüşüne uygun olduğu için çok sevindi ve memnun oldu. Sonra buyurdu ki: “Bu söz merhumun mağfiretine yeter”.⁴⁵

Bu yoruma göre Âdem'in cennetten yere indirilişi bir ceza değil, Allah'ın insana kulluk ve kemâle ermek, böylelikle Kendisine yaklaştırmak için verdiği bir fırsat ve lütuftur.

⁴³ İbn Arabî, *Fusûş el-Hikem*. 1980, 219; İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 2008, 240.

⁴⁴ İbn Arabî, *Fusûş el-Hikem*. 1980, 217; İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 2008, 238.

⁴⁵ Hüdayî, *Vâkıât* (1), 1/14^a; Bahadroğlu, *Vâkıât-ı Hüdayî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 136.

İbn Arabî *Fütûhâtı Mekkiyye*'nin 205. bölümünü *tahallî* kavramına ayırmıştır. Halvet kelimesi ile aynı kökten türeyen bu kelime soyutlanma, temizlenme anlamına gelmektedir. İbn Arabî *tahallî*'nin, tasavvuf ehline göre yalnızlığı seçerek Hakk'tan alıkoyan herşeyden yüz çevirmek olduğunu, kendisine göre ise kazanılmış varlıktan yüz çevirmek olduğunu söyler. Kazanılmış varlık ile kastedilen, Hak'tan ayrılarak bu dünyaya gelen insanın kendisini Hak'tan ayrı bir varlık olarak vehmetmesidir. Aslında kazanılmış varlık yok olup sadece Hakk'ın varlığı vardır. Öyleyse tahallî ile kişi kazanılmış varlıktan değil, sadece bu inançtan soyutlanır:

“Müşahede edilen ve zuhur edenin kim olduğu, bilen kim olduğu hakkında bilgisi olmayan süluk ehli ise, Hak ile yalnız kalmak için yalnızlığı tercih ederler. Bunun amacı, varlıkta görülen çokluğun kendilerini Hakk'ı görmekten perdelemiş olmasıdır ve bu nedenle yalnızlığa yönelirler. [...] Halbuki insanların kendisine söyledikleri sözleri Hakkın kendilerine yerleştirdiği anlamıyla anlamış olsaydı, sahip olmadığı yeni bilgiler kazanırdı. Bir tek rekat namaz [hakkıyla] kılsaydı, yalnız kalmayı yeğlemezdin. [...] Öyleyse insanların bütün sözleri, âriflere Allah hakkında bir bilgi verir. Bu nedenle Sâlihlerin kerametlerinden birisi de, Allah'ın kendilerine eşyanın konuşmasını duyurmasıdır. Bu durum onlara bilgi vermeseydi, eşyanın konuşmasını duymak Allah'ın onlara dönük bir ikramı olmazdı. Kim Allah'tan anlamayla rızıklanırsa, halvet ve celvet onun adına eşit olur. Hatta celvet, onun adına daha yetkin ve daha faydalı olurdu. Çünkü o bütün anlarda Allah hakkında sahip olmadığı bilgiler kazanmayı sürdürür.”⁴⁶

İbn Arabî'ye göre insan bilgisini Allah'tan alıyorsa, bînatını zâten bir halvethânedir.⁴⁷ *Bizzât Hüdâyî*'nin, “Bizim tarîkimiz hem halvetî hem celvetîdir”⁴⁸ sözleri de celvet ile halvetin biri diğerini iptal eden iki hâl olarak görülmediğini belirtmektedir.

Üftâde'ye göre “Allah'a varan yollar, mahlûkâtın nefesleri sayısındadır” sözünün mânâsı da şudur ki:

Kemâl, mülk ve melekût mertebesinde. Hz. Peygamber, mülk ve melekutta kemâle erdikten sonra, halkı irşad için melekûtun âhiri [sonrası] olan “hayat âlemi”ne indi ve orada karar kıldı. Böylece bütün mülk âlemini keşfedip hayat sâhibi her varlığa muttalî oldu.⁴⁹

⁴⁶ İbn 'Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, 1911, II:484-485; İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* 2006-, 9:208-210.

⁴⁷ İbn 'Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, 1911, III:265; İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* 2006-, 12:284.

⁴⁸ Hüdâyî, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, 5a.

⁴⁹ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 10^a.

Bu nedenle Üftâde celvetîliği tevhîd ile özdeşleştirerek Celvetî tarikatinden çok yerde Tarîk-i Tevhîd olarak bahsetmiştir.⁵⁰ “Tarîk tarîk dedikleri tevhîddir”⁵¹ der. Tevhid inancı mâsivâ’nin, yani Hakk’tan başka olanın vücudunu mahveder, onda varlık bırakmaz. “Celvetîler tevhid ehlidirler ve tevhid vücud vermez”⁵² diyerek *O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır* (Hadîd 57/3) âyetini ise şöyle tefsir etmektedir: “Allahu Teâla evvelde tevhîd edilendir, âhirde tevhîd edilendir, zâhirde tevhîd edilendir, bâtında tevhîd edilendir. O’nun sonu ve başlangıcı olmadığı gibi, tevhîd denizinin de sonu yoktur.”⁵³

Aşk ve Tevhîd

İbn Arabî Fusûs’un son fassında tevhidin yaşanmasını aşk ile alâkalandırmaktadır. Hadiste “*Bana ... kadın sevdirdi*” ibâresinde Hz. Peygamber’e kadının sevdirmesi onun yaratılmış her şeyde kendi hakîkatini, Hakk’ı görmesiyle ilgilidir. İbn Arabî burada Hakk’ın kullarına karşı kıskanç olduğundan bahseder. Bir hadiste Hz Peygamber: “*Ben kıskancım, fakat Allah benden daha kıskançtır*”⁵⁴ buyurmaktadır. Yani Hakk’ın kıskançlığı, Peygamber’i, “gayri” olanı, yani Hakk’tan başkasını sevmekten men eder. Öyleyse Peygamber’in sevgisi nefsiyle alâkalı olmayıp sadece mazharlarda Hakk’ı ve O’nun tecellilerini müşâhede etmesi sebebiyledir.⁵⁵ Üftâde: “Nebî bütün taayyünleri katetmesine rağmen Allahım bana artır buyurdu. Çünkü tecellileri müşâhede için kâbiliyet ve istidâdının sonu yoktu”⁵⁶ der ve Hüdâyî’ye hitap ederek şöyle nasihat eder: “Bizim tarîkumuzda (nefiy, isbat, talep ve müşâhede) tevhîd berekâtıyla her nefesde hâsıl olur. Hz. Peygamber’ün tarîk yolu budur. Ashâbın yolu dahi böyledür. (Hüdâyî’ye hitapla) -İmdi her nefeste nefy ve isbât üzere ve müşâhede üzere ol”.⁵⁷

Bu bakış ve anlayış, sûfler için hayatın zorluklarını dahi zevk haline getiren bir tılsım olmaktadır. Mevlânâ insanın, Allah Kendisini bilmek ve sevmek imkânı verdiği için şükretmesi gerektiğini, bunun bir vicdan borcu ve vicdan sâhiplerinin en büyük ibâdeti olduğunu söyler. İnsan sirkenin yani yüz ekşitecek belâ ve ızdırapların vücutta yol almasını istiyorsa onu bal ile, yani şükür zevki ile karıştırıp sirkencübîn⁵⁸ yapmalı ve sirke vücudun derinliklerine bir tat ve

⁵⁰ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 9^b, 22^b, 14^a.

⁵¹ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 23^b.

⁵² Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 9^a.

⁵³ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/80b; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyî’nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 76.

⁵⁴ Muslim, Li’ân 16 (1498).

⁵⁵ Bk: Murata, “Witnessing the Rose: Ya’kûb Sarfi on the Vision of God in Women”, 1994, 352.

⁵⁶ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/60^a; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyî’nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 88.

⁵⁷ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 19^b; Bahadıroğlu, *Celvetiyye’nin Piri*, 1995, 204.

⁵⁸ Sirkencübîn, bala sirke karıştırılarak yapılan ve özellikle karaciğere iyi geldiği belirtilen çok şifalı bir şerbetir.

bir lezzet halinde girmelidir, ancak tatlı şerbet olarak vücuda giren böyle bir ekşide insana fayda ve şifa vardır.⁵⁹

Üftâde hâl ve zevk olarak tevhîdi tanıyan kişinin hâlini şöyle anlatır: “Nur-u tevhîd cümle âzâsına sirâyet eyler. Cehennem ateşi onu yakmaz, kande kaldı ki dünya ateşi yaka. Halilullah’ın (ateşe atıldığı halde yanmaması) kaziyesi bundandır.”⁶⁰ Ve yine der ki: “Tevhîd makamına ulaşan bir sâlik kendisine eziyet veren hiçbir şeyden şikayet etmez, hatta eziyetten lezzet alır.”⁶¹ Hakîkî tevhîd, sadece lisanla bu kanaati taşıyarak zikretmek demek değildir, hatta kalple mârifet dahi yeterli değildir, zevk haline gelmelidir.⁶²

Kulluk ve Tevhîd

Kaşmirli mutasavvıf Ya’kûb Ganâ’î Sarfî (ö. 1594) İbn Arabî’nin Fusûs’un son fassındaki düşüncelerini açıklarken, böyle bir tecellî ve müşâhedenin sadece “seçkin”ler için gerçekleşeceğini, onların ise bu hâle “yaratılmışların en hayırlısı”nı takip etmede kemâle ermekle eriştiklerini ifâde eder. Kur’ân-ı Kerîm’de, Peygamber’e hitapla şöyle buyurulmaktadır: *De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah ta sizi sevsin* (Âli İmran 3/31). Sarfî bunun zâhirde şeriatin emir ve yasaklarına uymak, bâtında ise tarîkatın makamlarını geçmek suretiyle olduğunu belirtir.⁶³ Peygamber’in hadîsinde edilgenlik mertebesi olan kadın aynı zamanda kulluğu ve Hak’tan almaya hazır oluşu sembolize etmektedir. Bu sebepten, kul Hakk’ı en kâmil şekilde kadında, yani kendi kulluğunda seyreder denilmiştir.⁶⁴ İbn Arabî hadîsin ikinci kısmı olan güzel kokuyu izah ederken, Peygamber’in asâleten kul olarak yaratıldığını, sürekli secde edici ve edilgen bir kul olarak kalmayı sürdürdüğünü, Rahmân’ın nefesi olan güzel kokunun da edilgenlik mertebesi olan bu kulluktan aktif olarak yayıldığını anlatır. “Kokuların en güzeli sevgiliye sarılmaktadır.”⁶⁵

Üftâde mürîdi Hüdâyî’ye hilâfet verirken: “Şeriat-i şerîfeye her halde riâyet eyle, her ne kadar âlî mertebede olursan da” diye öğüt verir.⁶⁶ Üftâde’nin amel konusundaki hassâsiyeti, kulluk ve şeriate riâyeti her zaman ön planda tutması en bariz özelliklerinden olup, onun zühd ve takvâ husûsundaki titizliği, sünnetin teferruatla ilgili meselelerine dahi son derece önem vermesi, ileri

⁵⁹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 2000, 212.

⁶⁰ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 18^b.

⁶¹ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 22^a.

⁶² Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, 81^b.

⁶³ Bk. Murata, “Witnessing the Rose: Ya’kûb Sarfî on the Vision of God in Women”, 1994, 359.

⁶⁴ Austin, *The Bezels of Wisdom*, 1980, 270.

⁶⁵ İbn ‘Arabî, *Fuşûş el-Hikem*, 1980, 220; İbn al-‘Arabî, *The Bezels of Wisdom*, 1980, 278.

⁶⁶ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 23^{a-b}.

yaşlarına kadar nâfile ibâdet ve taatlere düşkünlüğü bilinmektedir.⁶⁷ Teferruat denebilecek konularda dahi Peygamber'in sünnetini araştırmış ve onunla amel etmeye gayret etmiş⁶⁸, hakîkate ulaşmakla üzerindeki teklifin kalkacağını düşünen kimseleri şiddetle eleştirerek onları „mülhid“ yani inkarcı, dinsiz olarak değerlendirmiştir.⁶⁹ Ona göre hakikate vasıl olanlar namazı, orucu, zekâtı azaltmaz, tam tersine artırır; çünkü namazda müşâhedeleri artar. Peygamber bu yüzden „Gözümün nuru namaz“ buyurmuştur. Hangi makamda olursa olsun, teklif yurdunda bulunduğu müddetçe mükelleften şer'î teklifler düşmez. Kâmil veliler, farz, sünnet ve nâfilelere riâyet ettikleri gibi dinin edeplerine de riâyet etmişlerdir. Onların işleri böyledir. Üftâde'ye göre şâyet bir velî dînin âdâbından birşey terketti ise onun velâyette bir kemâli yoktur.⁷⁰ Bir mürîd, ömrünün sonuna kadar mücâhedeyi elden bırakmamalı ve bunu da kendine bir saadet vesilesi bilmelidir.⁷¹

Üftâde için şeriat, kendi keşfinin de önünde gelip, bu hususta mürşidi Hızır Dede'nin kendisine vasiyetini esas almıştır: “Şeyhim, mülk ve melekûtta bulunan şeylerin tamamı size keşf olursa şer'a uydurmaya gücünüz yetiyorsa ne âlâ, yok eğer yetmiyorsa o keşfi terk edin, fakat şeriatı terk etmeyin derdi.”⁷² Hızır Dede'nin “Keşfi terkedin” sözünü Üftâde: “şeriatı aykırı olan keşfinizi gizleyin, ve onunla amel etmeyin, bu arada tevâhidle meşgul olun, bir zaman gelip mertebemiz yükselince keşfiniz de şeriatı uygun hale gelir” şeklinde yorumlamıştır.⁷³ Der ki: “Bizim îtikâdımız ve îmânımız Hz. Peygamber'in îmânı gibidir. Ashâbın îmânı gibidir. Ol itikaddan rücû eylemeziz. Hatta ol itikâda muhalif şuhud hasıl olsa ana iltifat etmeziz, itikadımız üzre sabit oluruz.”⁷⁴

Konevî, Fusûsu'l-Hikem'in son fassını şerh ederken bu fassta konu olarak işlenen Peygamber'in câmilik özelliğine ait kemâllerinden örnekler verir. Bu örnekleri vermekle beraber, bu kemâllerin çoğunun bu âlemde gizli kaldığını, Hz. Peygamber'in onları, mertebelerin hükmünün gerektirdiği şekilde gizlediğini, çünkü bu âlemin örtme ve gizleme âlemi olduğunu belirtir.⁷⁵ Üftâde de keşf ve mârifetle ilgili hususların herkese anlatılmasına karşı çıkmaktadır. Eğer anlatılacaksa bu tür meseleler şeriat elbisesi ile örtülmeli ve öyle anlatılmalıdır ki bunu da

⁶⁷ Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 86.

⁶⁸ Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 65.

⁶⁹ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/42^a.

⁷⁰ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/42^a; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 94.

⁷¹ Mehmed Şihâbeddin, *Tuhfetu's-sâlikîn*, 32.

⁷² Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/18^b; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 92.

⁷³ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 14^a.

⁷⁴ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 17^b vd.

⁷⁵ Konevî, *Fusûsu'l-Hikem'in Sırları*, 2003, 151-152.

yapabilmek için ilim gerekmektedir. Mesela Hallâc-ı Mansur'un sözü hak olduğu halde sözlerini şeriat libasına uydurmadığı için başı derde girmiştir.⁷⁶

Üftâde gençliğinden itibaren ilim öğrenme konusunda cehd ve mücâdele etmiş, mürşidi Hızır Dede onun bâtin ilminin yanında zâhir ilimleri de öğrenmesine özellikle önem vermişti. Kuşeyrî'nin *Risâlesi*, Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi 'd-dîn*'i, İbn Arabî'nin *Fusûsu 'l-Hikem*'i, İbnü'l-Fârîd'in *Tâîyye*'si, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gibi tasavvufî eserlere hâkimiyeti yanında, Arapça gramer, tefsir, Kur'ân tilâveti, hadis literatürü, fıkıh, mantık, kelâm ve hatta az da olsa tıp konusunda da öğrenim gördüğü ve bu konulara hakimiyeti *Vâkıât*'tan anlaşılmaktadır.⁷⁷ Hayatına çocuk denecek yaşta ipekçilik öğrenerek başlamasına ve ömrünün sonuna kadar çok mütevâzı şartlarda ve zorluklar içinde yaşamını sürdürmesine⁷⁸ rağmen ilimde bu seviyeye gelişi, onun bu konuya verdiği önemi ve gayretini göstermeye kâfidir. Bu öğrenimin bir kısmı özel çaba ve derslerle ve kısmen de farklı medreselerde gerçekleşmiştir. Farsçayı Mevlânâ'nın doğrudan tâlimi⁷⁹ ya da kimyâ ve rüyâ tâbir ilminde olduğu gibi bazı ilimleri keşif yoluyla öğrendiğini *Vâkıât*'ta anlatmaktadır.⁸⁰

Üftâde bu âleme insanlara faydalı olmak için geldiğine inanmaktadır. Öğrendiği ilimlerde ilmin nasıl yaşanacağı, yani fayda ve amel yönü ön plandadır. Bu yüzden insanlara anlayış seviyelerine göre hitâb etmek gerektiğini, Peygamberlerin böyle yaptığını, insanların akıllarının alacağı şekilde konuştuklarını söyler.⁸¹ Melekût aleminin sözü ile mülk aleminin sözü farklı farklıdır. Melekût aleminde seyreden bir sâlik, o alemin meselelerini mülk aleminde bulunan ve bu âlemin kayıtları ile bağlı olan bir kimseye anlatmamalıdır. Hakikati keşfeden sâlik ağzını şeriatin iğne ve ipliğiyle dikmelidir, yani konuşursa ya ehline konuşmalı, ya da şeriata uygun biçimde konuşmalıdır.⁸²

Ayrıca insan keşfini başkalarının kusurlarını araştırmak ve görmek için kullanmamalıdır. Nakledildiğine göre gençliğinde Üftâde'ye gelen bir hâlde kendisine insanların kusurları görünmeye başlar. Durumu şeyhine anlatınca şeyhi ona: 'Böyle deme, zirâ her kulun temiz ve iyi bir yönü vardır (ona bak)' demiş ve onu bu vartadan kurtarmıştır. Müridi Hüdayî'ye de bu makamlara ulaştığı zaman âsî ve günahkâr kimselere beddua etmemesini, bilakis Allah Teâlâ'nın sabır ve tahammül denizinden kendisine tahammül vermesi için O'na yalvarmasını

⁷⁶ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 19^a.

⁷⁷ Steinherr, *Scheich Üftâde*, 1961, 74-77.

⁷⁸ Hz. Üftâde'nin öğrenim hayatı hakkında bk.: Steinherr, *Scheich Üftâde*, 1961, 74-80.

⁷⁹ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 16^a.

⁸⁰ Hüdâyî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 19^b.

⁸¹ Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/14^b, 51^b.

⁸² Hüdâyî, *Vâkıât* (1), I/14^b, 51^b.

tavsiye eder.⁸³ Müşrikler de Peygamber'in başını yarıdıkları ve dişini kırdıkları halde o: 'Allahım kavmine hidâyet et, zira onlar bilmiyorlar'⁸⁴ diye dua etmiştir.⁸⁵

"Ehline tekellüm etme"⁸⁶ prensibinin yanında seçtiği konularda da amelî yönü ön plana aldığını şu sözleri göstermektedir: "Ahlâk ve mücâhededen tekellüm, keşf ve kerâmetten tekellümden hayrdır. Layık oldur ki andan tekellüm oluna."⁸⁷ Sohbet tarzında da bu özelliği farketmek mümkündür; ilâhî mârifetlere dâir hakikatleri dile getirdiği sohbetlerinde menkıbeler anlatmayı, tasavvufî makam ve halleri işlerken peygamberler, sahabeler ve evliyâdan misâller vermeyi ihmal etmez.⁸⁸ Hatta aynı menkıbeler çokça tekrarlandığından Hüdayî tekrarlanan menkıbenin sadece başlığını hatırlatarak günlüğüne not etmiştir: "Şeyh Baba Yusuf'un harabede oturan gençle kıssasını anlattı"⁸⁹, ya da "Şeker Hoca Mahallesi imamının kıssasını anlattı" gibi.⁹⁰

İbn Arabî *Fusûsu'l-Hikem*'in son fassının açıklamasında "*Arkadaşınız mecnun değildir*" (Tekvîr 81/22) ve "*cimri değildir*" (Tekvîr 81/24) âyetlerini "Ondan hiçbir şey gizlenmiş⁹¹ değildir" ve "Size ait bir şeyi de sizden esirgemez" şeklinde yorumlar.⁹² Üftâde *Vâkıât*'ta, henüz çocukluğunda annesinin gördüğü bir rüyadan bahseder. Oğlunu süt deryasının ortasında gören annesinin bu rüyasını babası oğlunun ileride çok büyük bir insan olacağı şeklinde yorumlamıştır.⁹³ Deniz, tasavvuf literatüründe tevhîdin sembolü olarak bilinirken⁹⁴, süt ise Kur'ân tefsirlerinde şariat ilimleri gibi faydalı ilimlere; ahlak, edep gibi ilimlere; ya da amelî hikmete işâret olarak yer almaktadır.⁹⁵ Tıp konusunda da geniş bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Teşhis ve tedavideki başarısı, bu bilgi ile birleşen keşfine dayanmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber de tabiplerin en hâzıkı idi, çünkü eşyânın hakikatini tanıyordu.⁹⁶ Üftâde ömrü boyunca her türlü ilmiyle insanlara hizmeti ön plana almış, gençliğinden itibaren vefâtına kadar müezzinlik, imamlık ve irşad⁹⁷ vazifelerini sürdürmüştür. Pek çok meşit ve câmide

⁸³ Hüdayî, *Vâkıât* (1), I/83^a; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdayî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 105-6.

⁸⁴ Buhârî, *Enbiyâ*, 54.

⁸⁵ Hüdayî, *Vâkıât* (1), I/20b; Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdayî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 105-106.

⁸⁶ Hüdayî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 9^b.

⁸⁷ Hüdayî, *Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, 18^a.

⁸⁸ Bahadıroğlu, *Vâkıât-ı Hüdayî'nin Tahlil ve Tahkiki*, 2003, 15.

⁸⁹ Hüdayî, *Vâkıât* (1), I/17^a.

⁹⁰ Hüdayî, *Vâkıât* (1), I/8^b.

⁹¹ Mecnûn kelimesi Arapça örtmek gizlemek anlamlarına gelen *cenn* kökünden türemiştir.

⁹² İbn 'Arabî, "Naqsh al-fusûs" (The Imprint of the Bezels of Wisdom); intro. & trans. W. Chittick, *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society* 1, 1982, 30-93.

⁹³ Hüdayî, *Vâkıât* (1), I/61^a.

⁹⁴ Öztürk, *Tasavvufun Ruhü ve Tarikatler*, 1992, 89.

⁹⁵ İbn 'Arabî [Kâşânî], *Tefsîrü'l-Kur'ân el-Kerîm*, Bakara sûresi 259. âyet, A'râf sûresi 73. âyet tefsirleri. Kâşânî'ye âit olan bu tefsir İbn Arabî'ye nisbet edilerek onun ismiyle basılmıştır.

⁹⁶ *Vâkıât* (1), I/48^a.

⁹⁷ Bu vazifelerin detayı için bk.: Bahadıroğlu, *Celvetiye'nin Pîri Hz. Üftâde ve Dîvânı*, s. 56 vd.

müezzinlik, imamlık ve vâzlik vazifesini paralel olarak birlikte yürütmesinin yanında muhtelif zâhir ilimlerde de pek çok talebesi olmuştur.

Özetle Celvetîlik, Üftâde için Peygamber ve ashâbının yoludur, tarik-i tevhîddir ve tevhîdi hakîkî anlamıyla yaşamak demektir. Üftâde ihtilâta hayır bulmuş, vahdeti kesret içinde bulmuş, tıpkı İbn Arabî gibi, mârifet ve kemâlin ancak bu âlemde tamamlanacağına inanmıştır. O'na göre bir mürîd, ömrünün sonuna kadar kulluk ve mücâhedeyi elden bırakmamalı ve bunu da kendine bir saadet vesilesi bilmelidir.

KAYNAKLAR:

Âsım Efendi (Trc.), *Kāmus Tercümesi*, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1304-1305.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.

Bahadıroğlu, Mustafa, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde ve Dîvân'ı*, Bursa: Üftâde Kur'an Kursu, 1995.

Bahadıroğlu, Mustafa, *Üftâde, Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiye tarikatı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1990.

Bahadıroğlu, Mustafa, *Vâkiât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîki (1.cild)*, Basılmamış doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, 2003.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, İstanbul: Kitsan Yay. 1997.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Kitâbu'n-Neftce*, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi Genel Kitaplığı, Nr. 64.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.

Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns*, trc. ve şerh Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul: Mârifet Yay. 1995.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rifât*, İstanbul, 1300.

Fürûzanfer, Bedüzzaman, *Mevlânâ Celâleddîn*, trc. Feridun Nâfiz Uzluk, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay. 1990.

Harîrîzâde, Kemâleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymâniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi, nr. 430-432.

Hüdâyî, Aziz Mahmud, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, İsmâil Erünsal Şahsî Kütüphanesindeki Nüsha.

- *Vâkıât Tercümesi*, trc. Mehmed Muizzüddin, İsmâil Erünsal özel kütüphanesindeki nüsha.

- *Vâkıât I-II*, Hacı Selimağa Ktp.,Hüdâyî Kit. Nu:250. (1)

- *Vâkıât I-III*, Hacı Selimağa Ktp.,Hüdâyî Kit. Nu:249. (2)

- *Vâkıât*, Bursa Eski Eserlerler Ktp., Ulu Cami Kit., Nu. 1753. (3)

İbn Arabî, Muhyiddîn, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay. 2006-.

--- *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-'Arabîyye el-Kübrâ, 1911.

--- *Fuṣūṣ el-Hikem*, edited by 'Abū al-'Alā 'Afifi, Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabī, 1980.

--- *The Bezels of Wisdom*, trans.- intro. R.W.J. Austin, New York 1980.

--- *Fusûsu'l-Hikem*, çev. ve şerh Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yay. 2008.

--- "Naqsh al-fusûs" (The Imprint of the Bezels of Wisdom); intro. & trans. W. Chittick, *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society* 1, 1982, 30-93.

Kâşânî, 'Abdürrezzâk (İbn 'Arabî), *Tefsîr el-Ḳur'ân el-Kerîm*, Beyrut: Dârü'l- Ḳuṭub el-'İlmiyye, 2011.

Ken'ân er-Rifâî, *Seyyid Ahmed Rifâî*, İstanbul: Cenân Vakfı Neşriyatı, 2008.

Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul 2000

Ken'an Rifâî, *Sohbetler*, İstanbul 2000.

Konevî, Sadreddin, *Fatiha Suresi Tefsiri*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2002.

Konevî, Sadreddin, *Fusûsü'l-Hikem'in Sırları*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay. 2003.

Küçük, Hülya, "İbn Arabî'nin Kitâbü'l-Bâ adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 2009, 23:687-699.

Mehmed Şihâbeddin, *Tuhfetu's-sâlikîn*, İstanbul 1331.

Murata, Sachiko, "Witnessing the Rose: Ya'kûb Sarfî on the Vision of God in Women", *Festschrift für Annemarie Schimmel: Gott ist schön und Er liebt die Schönheit*, ed. Alma Giese, J. Christoph Bürgel, Bern: Lang Druck AG, 1994, 349-361.

Muslu, Ramazan, "Seyr u Sülûk Terimleri", *Tasavvuf*, ed. K. Özköse, Ankara: Grafiker Yay. 2016, 329.

Muslu, Ramazan, "Usûl-i Aşere", *Tasavvuf*, ed. K. Özköse, Ankara: Grafiker Yay. 2016, 324-329-336.

Özköse, Kadir, „Tarikatların Ortak Unsurları“, *Tasavvuf*, ed. K. Özköse, Ankara: Grafiker Yay. 2016, 221-243.

Öztürk, Yasar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler*, İstanbul: Yeni Boyut, 1992.

Sargut, Cemâlnur, *Sohbetler*, İstanbul 2013.

Sells, Michael A., *Early Islamic Mysticism*, New York: Paulist Press, 1996.

Sipehsâlâr, Ferîdûn b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlâr (Mevlânâ ve Etrafindakiler)*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Steinherr, Irene, *Scheich Üftâde, der Begründer des Ğelvetijje-Ordens*, München 1961.
Basılmamış doktora tezi.

Tahralı, Mustafa, „Rifâiyye“, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yay. 2011,

Tosun, Necdet, „Nakşibendiyye“, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yay. 2011,

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay. 1995

Yılmaz, Hasan Kâmil, “Celvetiyye“, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yay. 2011,

Zenker, Julius Theodor, *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, Georg Olms Verlag, New York 1979.

Ziyâ, Mehmed, *Merâkiz-i Mühimme-i Mevleviyyeden Yenikapı Mevlevihânesi*, İstanbul: Arakis Matbaası, 1329/1911.